

A alternancia *on* / *Pon* nun *corpus* dos séculos XIV e XV (1)

Mª DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO

Como é sabido, o nome latino *homo* deu lugar ó pronome *on* con valor indefinido (2), pronome que, pola súa mesma orixe, só pode designar a un ser humano, ó tempo que posúe unha propiedade sintáctica inherente: a de funcionar unicamente como suxeito. A pesar de que a gramaticalización se producira xa no antigo francés, a confluencia formal co substantivo *homme* no seu valor xenérico (non modificado) pode dar lugar, aínda no francés medio, a enunciados dificilmente clasificables, se ben non parecen numerosas as ocasións en que isto se produce. Compárese así a ambigüidade de *home* no exemplo 1) co seu carácter aparente de índice pronominal en 2):

1) e, sire, penséz qe, seit ce a droit ou a tort, *home* se deit de son enemy venger.

(FF, 20, 18-9)

2) e outre la fossé firent un palyz tro bien bataillee e uncore puet *home* vere la fossé.

(FF, 48, 12-4)

O valor xenérico de *on*, que dalgunha maneira subxace nos términos de "indefinido", "indeterminado", etc., é, polo tanto, evidente. Neste sentido, o mesmo feito de que a gramaticalización se produza en función de suxeito é unha proba máis da forza que acada a xenericidade nesa posición. Non obstante, como pronome, *on* pode designar tamén a un individuo ou a varios en particular. O contexto xoga un papel fundamental na delimitación (3).

(1) A configuración deste *corpus* baséase nunha repartición do período en tercios, para cada un dos cales analizamos unhas 1000 liñas de prosa e 1600 de verso. V. relación ó final do traballo.

(2) Omítimos detalles sobre a evolución formal, por ser suficientemente coñecida. Para unha rápida visión do tratamento de que foi obxecto *on* nalgunhas gramáticas francesas e españolas, v. Flores Varela, "Jove Llanos et le statut de *on* dans la grammaire", *Verba*, 6, 1979, 161-8. Por recordar algunha, Grevisse considérao "personnel indéterminé", recollendo as palabras de G. e R. Le Bidois (*Syntaxe du français moderne*, I, Paris, Picard, 1967, p. 211 e ss.): v. *Le bon usage*, Paris-Gembloux, Hatier-Duculot, 1980, 11e éd., pp. 635 e 644-8. Para Dubois e Dubois-Charlier, o seu valor propio é o de "proforme nominale" (*Éléments de linguistique française: syntaxe*, Paris, Larousse, 1970, p. 65). En *Comment on parle en français*, Paris, Larousse, 1927, pp. 258-9, de Ph. Martinon, lemos que se trata dun "pronome indefinido".

(3) Sobre estas cuestións, poden verse as páxinas que lles dedican case tódalas gramáticas (sirvan como exemplo: J.-C. Chevalier, C. Blanche-Benveniste, M. Arrivé et J. Peytard, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Paris, Larousse, 1964, p. 229; J. Dubois, *Grammaire structurale du français: nom et pronom*, Paris, Larousse, 1965, pp. 111-4; K. Togeby, *Grammaire française*, v.1: *Le Nom*, Copenhague, Akademisk Forlag, 1982, pp. 428-432, etc.); e aportacións tales como "Les emplois de *on*", a cargo de J. Pinchon (*Le Français dans le Monde*, 94, 1973, 42-44).

Un aspecto interesante do uso moderno de *on* arranca da súa orixe substantiva e consiste na facultade de acompañarse ou non do artigo definido, sen que varíe a aportación semántica. Esta facultade maniféstase así mesmo nos textos dos séculos XIV e XV; dilucida-las características coas que se presenta é o que intentaremos facer neste traballo. Para comezar, sería conveniente lembra-las condicións de uso actuais, partindo da base de que a forma sen definido é máis frecuente cá outra e de que non se atopan en distribución complementaria. Grevisse describe así tales condicións:

"*L'on* est, dans la langue écrite, un substitut 'élégant' de *on*, il n'est pas d'usage dans la langue parlée, sauf parfois chez les personnes qui surveillent leur langage et parlent comme elles écrivent. - Selon une règle traditionnelle des grammairiens, *l'on* est demandé, pour l'euphonie, après *et*, *ou*, *où*, *qui*, *que*, *quoi*, *si*, parfois aussi après *lorsque*. En fait, les auteurs en usent, en ceci, assez librement, soit qu'ils mettent le simple *on* là où la 'règle' demanderait *l'on*, soit qu'ils emploient *l'on* après d'autres mots que ceux que la 'règle' indique. Ce n'est d'ailleurs pas toujours pour éviter un hiatus qu'ils se servent de *l'on*: ils l'emploient parfois, sans aucune raison d'euphonie, après un mot terminé par une consonne articulée ou par un *e* muet, ou encore (comme *on* faisait fréquemment à l'époque classique) en tête d'une phrase ou d'un membre de phrase." (4)

As outras palabras tralas cales se utiliza ás veces a forma co definido son: *aussi*, *déjà*, *puis*, *comme*, *à*, *mais* e os adverbios en *-ment*. A anarquía é, pois, considerable neste punto; con todo, as razóns da eufonía son respectadas con bastante regularidade (aínda que non de forma absoluta) en certos contextos; evítase así tal artigo tras *dont* e ante unha palabra que empece por *l-*, e, polo contrario, prefírese o seu uso cando *on* vai unido a *que* e a primeira sílaba da palabra seguinte se pronuncia igualmente [*kô*] (*ce que l'on conçoit*) (5).

Unha vez enmarcada a cuestión, podemos xa pasar ós nosos textos; cuantitativamente, as ocorrencias rexistradas son (6):

	ON			L'ON			Total		
	P	V	T	P	V	T	P	V	T
XIV	113	87	200	15	7	22	128	94	222
XV	80	102	182	13	17	30	93	119	212
T	193	189	382	28	24	52	221	213	434

Segundo estes datos, o elemento que nos ocupa era obxecto dun uso considerable nos séculos XIV e XV, en calquera das variantes e aproximadamente de igual maneira en prosa e verso (50,9% vs. 49%) e en cada un dos séculos (51,1% vs. 48,8%), xa que das diferencias porcentuais non parece que se poidan tirar conclusións firmes. Polo demais, tal vez resulte interesante ofrecer algúns datos

(4) *Bon Usage*, pp. 646-7. V. tamén, por exemplo, A. Goosse, "Les emplois modernes de *l'on*", *Zeitschrift für romanische Philologie*, 75, 1959, 269-305, e Martinon, *Comment on parle*, p. 259, n. 2.

(5) V. Grevisse, *Bon Usage*, pp. 647-8.

(6) No cadro, P, V e T significan prosa, verso e total respectivamente.

puntuais que subxacen a ese cadro. Deste modo, rexístrase unha utilización frecuentísima da partícula nos textos do 2º tercio do SXIV, sobre todo en JB, sen que poida servir de explicación a pertenza a un xénero determinado: se JB é unha crónica, tamén o son as M e as C de Froissart, continuador de Jean le Bel, e en ningunha destas obras se acada o mesmo volume de ocorrencias. En sentido contrario, destaca o reducido número de casos que se computan no FF, obra de características arcaicas, pero non moito máis cá PP do mesmo período, cun número sensiblemente maior. En resume, cinxíndonos ós textos cos que traballamos, diríase que o emprego de *on* se estende á tódolos niveis: tanto en prosa como en verso, en obras líricas como narrativas, en obras de ton elevado como noutras con matices populares, se ben non se pode descartar que, en ocasións, as características propias de cada xénero deixen senti-la súa influencia (así, no CP, o enfoque didáctico propicia unha forte presenza do xenérico).

En canto á distribución das variantes, a forma *sen* o artigo definido é, como en francés moderno, absolutamente maioritaria: representa nin máis nin menos que o 88% das ocorrencias (7). O mesmo que afirmamos a nivel xeral é válido agora no que respecta á repartición por formas de escritura e á progresión por séculos: así, as ocorrencias de *l'on* son lixeiramente superiores en prosa (53,8%). No caso do verso, como veremos posteriormente, factores como a sonoridade e o cómputo poden influír en maior ou menor grao na presenza dunha ou doutra variante. Nun plano máis concreto, dous feitos sobresaen no conxunto desta distribución de variantes: 1) mentres que en tódalas obras a forma "non marcada" predomina sobre a "marcada" (para entendernos, a que presenta o artigo definido), no AD sucede o contrario (68,4%); tal vez esta preferencia pola "forma elegante" teña algunha relación co carácter do texto, tratado músico-literario, posto que, se ben a presenza de *l'on* é tamén importante nunha obra con trazos populares, como o MP, éo en moita menor medida; 2) ausencia total da variante "marcada" no 2º período do SXIV, máis sorprendente aínda se temos en conta que nel se produce a maior concentración de ocorrencias; habería que repetir, por tanto, o que afirmamos respecto do uso xeral. Quizais se trate nestes casos dunha mera escolla persoal. Estes dous feitos impiden que a progresión da forma co definido sexa regular no interior dos séculos, aínda que tal aumento se perciba desde unha perspectiva global. Deste xeito, o 9,9% das ocorrencias do SXIV corresponden a *l'on*, mentres que a porcentaxe se eleva ó 14,1% no SXV; o mesmo sucede en canto ás ocorrencias totais de *l'on*, pois o SXIV posúe un 42,3%, fronte a un 57,6% do XV. Por último, respecto das ocorrencias en prosa, a forma co definido representa un 11,7% no XIV e un 13,9% no XV; a progresión resulta ser maior no verso, cun 7,4% e un 14,2% respectivamente.

Chegamos, pois, ó momento de estudia-los contextos de aparición das dúas variantes, en particular de *l'on*. En primeiro lugar, cabe indicar que, tal e como sucede na lingua moderna, aínda que tal vez en diferente medida, *l'on* non é em-

(7) Por este motivo, non podemos concordar coa opinión vertida por Martinon, polo menos no concernente ó noso período: "*L'on* était fort usité autrefois pour *on*; il s'emploie fort peu aujourd'hui dans la langue parlée, où on ne le trouve plus guère qu'après *si*, et de moins en moins" (*Comment on parle*, p. 259).

pregado unicamente para evitar un hiato (que, por outro lado, se salda moitas veces cunha elisión). En efecto, esta variante aparece non só tras palabras rematadas en vocal (polo xeral, unha conxunción ou pronome relativo), senón tamén tras palabras rematadas en consoante e encabezando unha cláusula, incluso un período. Distinguiremos, por tanto, estas posibilidades:

A) *L'on* encabeza unha cláusula ou un período.

Trátase normalmente de cláusulas non subordinadas (oracións simples ou principais en términos tradicionais), e tamén de membros de coordinadas non precedidos de conxunción. En principio, o punto en común é a inexistencia dun elemento formal específico que poida inducir ó emprego da variante marcada, que aparece illada, de maneira que, en xeral, o uso podería deberse ó gusto do autor, ó seu concepto particular da eufonía ou, sobre todo en verso, a motivacións estilísticas (v. *infra*). Se ben os casos que responden ás características sinaladas son tan só 2, poden engadirse aquí 4 máis que pertencen a cláusulas introducidas por nexos nas que existe unha separación notable entre o citado nexos e a forma *l'on*, por un gran inciso ou pola intercalación dun elemento entre pausas, de xeito que non se pode aducir unha influencia de *l'on* se rexistran nesta situación, a inmensa maioría delas (83,3%) no SXIV e, en menor porcentaxe, en prosa (66,6%, sen que se produza aumento dun século a outro). Algo superior é a cifra de emprego de *on* no mesmo contexto: 14,6% do seu propio total de ocorrencias, cunha progresión do emprego (66% no SXV) paralela á diminución rexistrada para *l'on*; invírtese igualmente a situación respecto do uso en prosa e verso (60,7% para este último). Parece, por tanto, que o emprego de *l'on* non acadou aínda a especial frecuencia da que fala Grevisse a propósito da época clásica (v. cita *supra*). Pero vexamos algúns exemplos de ámbalas dúas variantes:

- 3) et est appellée artificiele de son art, car par ses .VI. notes, qui sont appellées us, ré, my, fa, sol, la, l'en puet aprendre a chanter, ...
(AD, 269-270, 105-8)
- 4) Si esprouveray ma proesce,
Et s'en mon cuer a gentillesce,
L'en le verra bien en la guerre.
(EG, 44, 1124-6)
- 5) C'elle feust guerres efforcie
L'on entendist a la sevrer.
(EG, 51, 1314-5)
- 6) *L'on* ne doit trop estimer de soy, par especial ung grant prince:
(M, I, 4, 38, 214-5)
- 7) Quant nous eusmes ainsy sejourné par l'espace de III septmaines, *on* nous fist assavoir de par le roy et son conseil que...
(JB, IX, 48, 3-5)
- 8) Et s'il avient qu'elle le pert
Par mort, *on* scet tout en appert
Que jamais joie n'avera,
(RN, 193, 1639-41)

9) *On luy dist qu'il et ses gens...*

(C, § 196, 68, 2-3)

10) Tu n'es pas excommunié,
Dy mon cousin, *on* parle a toy?

(PJ, 374-5, 36)

B) *L'on* aparece no curso nunha secuencia unida de palabras, de xeito que pode situarse inmediatamente detrás dunha que remate en vocal ou en consoante.

1. Tras palabra rematada en vocal (incluído *g* xordo), a situación máis frecuente é aquela en que o elemento que precede é un nexo, conxunción ou relativo. O número de ocorrencias deste tipo representa un 61,5% do total de *l'on*, distribuído nun 71,8% no SXV e un 59,3% en verso (se no SXIV, *l'on* é máis frecuente na prosa, no SXV éo no verso). Con *on*, a cifra respecto do seu total de ocorrencias é menos tallante, aínda que indique un emprego maioritario neste contexto (51,5%), e o mesmo sucede coas porcentaxes relativas á evolución por séculos e formas de escritura, que amosan unha situación inversa á de *l'on* (53,8% no XIV, 50,2% na prosa). Pensemos que neste caso o emprego dunha ou doutra variante no verso pode ter importantes repercusións (cf. apdo. A)).

En detalle, os elementos tralos cales aparece a forma *l'on* son os que seguen:

- *que* conxunción (8) ou relativo: é, a moita distancia, o que acapara a maior cantidade de ocorrencias (84,3%). Rexístrase unha progresión secular do emprego (66,6% no XV) e unha repartición bastante equitativa entre prosa e verso, con aumento do emprego neste último (51,8%). A porcentaxe de uso de *on* tras este elemento é moi similar (83,7%), e a diferenza entre as aparicións en prosa e en verso é igualmente tan reducida que non permite concluír nada de xeito taxativo (50,9% para o verso). Pola contra, apréciase aquí un lixeiro descenso dun século a outro (47,8% para o XV).

- *se* (*si*): as ocorrencias de *l'on* tras *se* supoñen un 12,5% do total neste tipo de contexto, e todas elas se rexistran en obras en verso do SXV. No caso de *on* (9), tamén se trata do segundo grupo en volume de ocorrencias, aínda que a porcentaxe sexa bastante menor (6%); polo demais, *on* aparece neste entorno o mesmo número de veces en prosa e verso e en ámbolos dous séculos.

- *où*: documentamos 1 soa ocorrencia de *l'on* tras *où*, nunha obra en verso do SXV, o que representa un 3,1% respecto do total. O emprego de *on* supón unha porcentaxe practicamente idéntica (3%), se ben tódolos casos se rexistran no SXIV, e a maioría deles (83,3%) en prosa.

Pero, se a variante *l'on* soamente se documenta no noso *corpus* seguindo de forma inmediata a *que*, *se* e *où*, *on* aparece tras outros elementos, como (*par/pour*)

(8) Con calquera dos seus múltiples valores: final, concesivo, consecutivo, etc. Incluímos tamén as numerosas locucións conxuntivas ás que dá lugar: *avant que*, *puis que*, *ainsi que*, etc.

(9) Mentres o *se* que precede a *l'on* é sempre o que introduce a hipótese, ante *on* reunimos casos de *se* hipotético e de *se* interrogativo.

quoy, cunha porcentaxe do 3% similar á anterior, e outros varios en idéntica cantidade (*comme, qui...*). Vexamos algúns exemplos coas dúas variantes:

- 11) Que cloz ne te fiche ore endroit
En la croys a si grant destroit
Que *l'en* te fera süer la pel,
Qui qu'en poit ne qui qu'en soit bel!
(PP, 31, 774-7)
- 12) furent prins messire Jehan que *l'on* dist le petit Biaucamp et messire Jehan Saslebery,
(C, § 197, 71, 26-8)
- 13) "Amy, certes, je me donne mervueille,
Que tu ne veulx pas que *l'en* te conseille;
(RA, 8, 209-210)
- 14) Ha, sire, que *l'en* le puist pendre
qui ment! Il est en tel parti,
(MP, V, 31, 564-5)
- 15) et se misdrent les dessusditz à la fuyte, avant que *l'on* combattist,
(M, I, 3, 23, 94-6)
- 16) En ce point je n'ay point meffait:
Car se *l'en* m'eust pris sur le fait.
Dieu scet comme il me fust mescheu.
(FA, 43, 326-8)
- 17) Que scet la povre betelecte?
Il va partout où *l'en* le maine.
(BA, 23, 39-40)
- 18) Ce demande elle qu'*on* li doint.
(RN, 220, 2427)
- 19) mais quant le grant inconvenient que *on* lui avoit fait,
(C, § 199, 77, 33; 78, 1)
- 20) Et que chascuns y prenist garde,
S'*on* li porroit donner santé,
(RN, 202, 1894-5)
- 21) Nous ne sçavions là où *on* nous menoit et...
(JB, XII, 62, 175)
- 22) Et si ne puis en lui trover
Par quoy *on* le doye a mort livrer;
(PP, 29, 732-3)
- 23) homme de sainte vie, comme *on* disoit,
(M, VIII, 3, 144, 6)
- 24) On ne scet a qui *on* se fie.
(BA, 31, 191)

Pero, a carón de todos estes casos, tamén é posible que tanto *l'on* coma *on* se presenten inmediatamente despois dunha palabra distinta de nexo rematada en vocal. Como xa indicamos, este tipo de contacto inmediato documéntase en moita menor medida có que vimos comentando. *L'on* aparece neste contexto nun 19,2% do seu total de ocorrencias; o 40% das ocasións, sitúase tras unha forma verbal rematada en -g xordo, e o 60% restante tras unha forma verbal rematada grafica-

mente en *-t* (10). Trátase, pois, na inmensa maioría dos casos (salvo 1 de infinitivo), dun *l'on* posposto, que se reparte de maneira equitativa entre ámbolos dous séculos, pero fundamentalmente en prosa (80%). Lembremos que, en francés moderno, a variante empregada nestes casos é *on*: se o verbo termina en consoante, ten lugar unha *liaison* entre os fonemas en contacto e, se termina en vocal, reproducése o mesmo son mediante un *-t-* intermedio considerado "eufónico". O 66,6% das ocorrencias de *l'on* tras forma rematada en *-t* pertence a unha obra en prosa do XV, as M, mentres que a porcentaxe restante corresponde á prosa do XIV, en concreto ó AD. Tras forma rematada en vocal, o 33,3% aparece en verso, e a mesma cantidade no SXV (pero o número é moi pequeno). No verso, o uso dunha ou doutra variante pode modificar nalgún caso a estrutura métrica. Comprobemos algúns exemplos:

- 25) Qui se fait Dex. Or verra *l'on*
Se il eschapera ou non.
(PP, 33, 833-4)
- 26) par laquelle et les notes dessus dictes l'en acorde et donne *l'en* son divers aux aciers,
(AD, 270, 114-5)
- 27) qui tant de bien fera que a saint Pierre et a saint Paul le pourra *l'on* bien comparer.
(CN, XIII, 98, 49-50)
- 28) Plusieurs vendirent tout ce qu'ilz trouvèrent aux chasteaulx, et, dit-*l'on*, cestui-là pour ung.
(M, VIII, 1, 137, 56-7)
- 29) et les assignoit-*l'on* sur le royaulme,
(M, VIII, 1, 138, 66-7)

Fixémonos en que a mesma forma pode presenta-las dúas colocacións unha a continuación da outra (ex. 26), onde a coordinación quizais exerza unha influencia en tal diversidade).

En canto a *on*, os casos en que aparece tras unha palabra distinta de nexo, fundamentalmente substantivo e verbo, rematada en vocal, supoñen unha porcentaxe sensiblemente inferior á de *l'on*: un 4,9% do seu propio conxunto de ocorrencias. Por séculos, a progresión que se rexistra (52,6% para o XV) non parece suficientemente grande como para facer conclusións taxativas; a diferenza é, en cambio, máis clara no referente á forma de escritura, xa que un 78,9% corresponde ás obras en verso, nas que o emprego desta variante permite realizar sinalefas en determinadas ocasións. Exemplos:

- 30) Et pourtant que en ces hystoires rimées treuve *on* grand plenté de bourdes,
(JB, Pr., 3, 71-2)
- 31) Il y sera le bien venus et recheus à grant joye et luy mettera-*on* tel conseil delez lui qui bien luy plaira.
(C, § 199, 76, 20-2)

(10) Sobre a desaparición en data antiga do *-t* final precedido de vocal, remitimos ós tratados de fonética histórica. Por citar soamente un, v. E. et J. Bourciez, *Phonétique française*, Klincksieck, Paris, 1971, §§ 150-1.

32) Maiz qu'a la nourrice *on* le laye
Encore un pou; tost aivez
(EG, 61, 1574-5)

33) Il fault avoir d'estre bon telle envie
Et faire tant pour ensuyvre vertu
Que d'elle *on* meure couvert et revestu.
(R, C, 175, 347-9)

2. Tras palabra rematada en consoante. As cifras que corresponden a *l'on* neste apartado son verdadeiramente pequenas: tan só 2 ocorrencias rexistradas tras nexo (*dont* (11) e *lequel*) e 1 tras outra palabra distinta, o que representa, respectivamente, unhas porcentaxes do 3,8% e do 1,9% respecto do seu total. Vexámo-los exemplos, documentados nunha obra en verso do SXV e noutra en prosa do XIV:

34) Orateurs maintz sont dont *l'on* tient grant compte,
Mais les vivans certes George surmonte.
(R, C, 171, 285-6)

35) par lequel *l'en* vient et aprant tous les autres ars par les figures des lettres de A, B, C, que les enfans aprannent premierement, et par lesquelz aprendre et sçavoir *l'en* peut venir a toute science,
(AD, 266, 14-17)

Como é lóxico, pois, *on* aparece con máis frecuencia neste contexto. Tras un nexo, as ocorrencias representan un 9,6% do total, a maioría no SXIV (64,8%), a pesar de que a situación actual faría pensar nun aumento progresivo (aumento que só se produce en verso); por formas de escritura, é no verso onde se rexistra un número máis elevado de casos, aínda que a porcentaxe non é suficientemente clarificadora (56,7%). Se analizámo-las ocorrencias de forma detallada, comprobamos que é *car* o nexo que precede con máis asiduidade a *on* (35,1%), seguido a pouca distancia de *quant* (32,4%) e, xa a máis, de *dont* (21,6%), *comment* (8,1%) e *lequel* (2,7%). Exemplos:

36) car *on* scet bien que,
(JB, Pr, 3, 66-7)

37) toutes foys quant *on* lui venoit demander conseil d'aucunes coutumes sur les offices de Romme...
(CP, XXII, 70, 34-6)

38) Mais c'est ung mal dont *on* relieve.
(BD, XLVIII, 16, 380)

39) Et comment *on* doit les seigneurs
Et dames ceans recevoir.
(EG, 90, 2341-2)

(11) Sobre a articulación orixinaria deste *-t* final tras consoante e a súa posterior desaparición diante de consoante, v. de novo, por exemplo, Bourciez, *Phonétique*, § 152. En canto á pronunciación, ata moi tarde, do segmento consonántico nos casos de nasalización (aínda que a data varíe segundo a vocal de que se trate e o seu entorno), v. § 195 h.

- 40) Vous avez de Nature trait,
Pour prouver, un assez biau trait,
Lequel *on* a bien entendu.

(RN, 208, 2085-7)

Tras unha palabra distinta do que vimos denominando de forma práctica "nexo", *on* aparece nun exíguo 2% do total (só o 25% no XIV e outro tanto en verso):

- 41) et, si sans honneur *on* le peut dire,

(CN, XII, 90, 88-9)

- 42) Regardez qu'il n'y ait deffault
Dessus mon corps, ne bas ne hault,
Affin que briefment *on* me voye,

(PJ, 18, 52-4)

C) Por último, existen dous grupos de ocorrencias que convén considerar de xeito illado. No primeiro, soamente *on* está representado, e segue, en contacto directo, a unha palabra que remata graficamente en consoante, posibilitando unha *liaison* máis ou menos facultativa. Pensemos que, se o problema da *liaison* é xa difícil de delimitar no francés actual, debido xustamente á existencia de casos facultativos, moito máis o é aínda nunha etapa antiga da lingua, da que non dispoñemos de testemuñas orais (a pesar das indicacións que poidan ofrece-los textos populares, as rimas, etc.). A porcentaxe de casos elévase a un 13,6%, repartidos maioritariamente no XIV (69,2%) e na prosa (65,3%). A palabra que antecede pode ser verbo, conxunción, adverbio, pronome, substantivo... Ilustrémolo con algúns exemplos:

- 43) A laquelle, ne par rigueur,
Ne par nul engin, resister
On ne pourroit, ne contrestre,

(EG, 54, 1403-5)

- 44) De beau parler tiennent chayeres,
Ce dit *on*, Neapolitaines,

(T, CXLIV, 120, 1524-5)

- 45) mais *on* luy dist que nennil et...

(C, § 197, 72, 1-2)

- 46) mais je diz encores cecy afin que myeulx *on* entende que tout ce voyage fut vray mystère de Dieu.

(M, VIII, 146, 48-9)

- 47) JOHAN
Ne demourez point.
 AFFRICQUÉE
 Quel follastre!
Beaucoup pour vous *on* en fera.

(PJ, 26, 172-3)

O segundo grupo está constituído por ocorrencias nas que non se pode determinar con claridade a existencia dunha pausa antes da variante e, polo tanto, non é posible afirmar de maneira tallante se vai diante de vocal ou de consoante,

se se podería considerar como "cabeza" dunha cláusula ou se existe *liasion*. Con todo, trátase dunha porcentaxe moi pequena respecto do total de ocorrencias de *on* (3,6%, da que o 64,2% no XIV e o 92,8% en prosa). Máis pequena é aínda no caso de *l'on*, onde soamente 1 ocorrencia (1,9%) podería albergar unha dúbida deste tipo. Sirvan como exemplo:

- 48) et n'y souloit on point faire de refrain, mais a present *on* les y fait,
(AD, 281, 319-320)
- 49) Et par ceste voie ceulx qui estoient dignes *on* les recevoit, et ceulx qui ne le valoient *on* les refusoit bien et baudement.
(CP, XXIII, 73-4, 42-4)
- 50) Chacun fut de cest advis; toutesfoiz *on* fit autrement.
(M, VIII, 2, 143, 80)
- 51) Le plus fort n'estoit point de monter, car incontinent après *on* y trouvoit une vallée;
(M, VIII, 7, 161, 32-3)
- 52) Là fut conseillé et ordonné, car le duc de Gloucestre le vouloit ainsi, que tantost sans delay
l'on se meist sus les champs,
(C, § 196, 67, 5-7)

En resumo, tal e como apuntamos ó iniciar esta exposición, a variante *l'on* non aparece unicamente en contextos nos que podería servir de elemento antihiato, isto é, tras palabra rematada en vocal, aínda que, efectivamente, este contexto aglutine o maior número de ocorrencias, en concreto un 80,7%, do que un 61,5% corresponde ós casos en que a palabra antecedente é un nexa (sobre todo *que*), situación esta na que o emprego progresa de forma importante. Cando non se trata dun nexa, as ocorrencias rexistradas corresponden a unha forma verbal terminada en vocal ou en *-t*. Pero, como dicíamos, *l'on* pode aparecer tamén, do mesmo xeito que en francés moderno, tras unha palabra rematada en consoante (5,7%) e encabezando unha cláusula ou un período (11,5%). No primeiro caso, é de novo o contexto con nexa o que acapara a maior parte das ocorrencias (3,8%). No segundo, documéntase un descenso significativo do emprego, dada a escasa relevancia do mesmo hoxe en día. Finalmente, separamos unha porcentaxe do 1,9% de casos dubidosos por non poder determinarse a existencia ou non dunha pausa antes do pronome.

Se comparamos estes datos cos obtidos da análise de *on*, vemos que tamén esta variante aparece de xeito maioritario tras unha palabra rematada en vocal coa que se atopa en contacto directo, aínda que a porcentaxe é moito menor que no caso de *l'on* (56,4%). Por outra parte, *on* aparece con máis frecuencia que *l'on* na cabeza dunha cláusula ou dun período, ademais de presentar un aumento do uso que complementa o descenso de *l'on*, feitos estes que apuntan á situación actual, do mesmo modo que a súa progresión tras palabra rematada en consoante. Por nexos, é tamén *que* o que precede a *on* máis habitualmente, se ben se rexistra un descenso paralelo ó aumento de *l'on* no mesmo contexto, aínda que tal vez demasiado lixeiro (53,8% no SXIV) como para extraer conclusións firmes. Cabe destacar igualmente o descenso que amosan as ocorrencias de *on* tras nexa rematado en consoante (64,8% no XIV), por canto non se corresponde coa situa-

ción actual. Por último, aínda que nos nosos textos existen situacións nas que só aparece a forma *on* (como inmediatamente detrás de *quoy, car, quant...*), este feito non pode extrapolarse a nivel xeral. Como é lóxico, en tódolos casos, as ocorrencias de *l'on* atópanse en franca minoría respecto das de *on* que, non hai que esquecerlo, é a variante maioritaria.

Por formas de escritura, *l'on* é máis frecuente en prosa cando se atopa encabezando unha cláusula (66,6%) e tras palabra diferente de nexa rematada en vocal (80%); en cambio, é máis habitual en verso tras nexa rematado en vocal, aínda que a porcentaxe aquí sexa menor (59,3%). Tras palabra distinta de nexa rematada en consoante as ocorrencias distribúense de forma equitativa. Fronte a isto, *on* predomina en prosa soamente nos casos de *liaison* máis ou menos facultativa, en tanto que é maioría en verso cando encabeza unha cláusula (60,7%), tras nexa rematado en consoante (56,7%) e, sobre todo, tras palabra diferente de nexa rematada en vocal (78,9%).

Así pois, nos séculos XIV e XV, *l'on* aparecía en contextos distintos dos actualmente sinalados como habituais, incluso en contextos onde, como di Grevisse, debéra ser evitado (sempre desde a perspectiva actual): é o caso da confluencia *dont l'on*. Pensemos, sen embargo, que esta unión se produce, por exemplo, unha soa vez, co que hai que pensar que se trata tamén de algo pouco habitual na época. Respecto do uso moderno, difire tamén o emprego de *l'on* posposto ó verbo, tanto se graficamente termina en consoante coma se non (cf. o actual *donne-t-on, dit-on*). Pola contra, *l'on* non aparece sempre nos contextos sinalados como máis propicios desde a gramática actual: é así que comparte o espacio con *on* tras nexos como *que, se, où*.

Para terminar, queremos aludir a outro tipo de contextos relacionados moi directamente coa eufonía e a sonoridade, polo que teñen unha especial incidencia no verso. Vimos que, do mesmo xeito que se aconsella fuxir da confluencia [kô kô], recoméndase actualmente evita-lo uso de *l'on* cando pode dar lugar a unha acumulación de consoantes líquidas. Na época que acabamos de estudar non parece que se observe, cando menos con tanta rixidez, tal recomendación (feita xa por Vaugelas), posto que atopamos casos coma este:

53) Mais plus de mal li face *l'on*
Qu'en ne feroit a nul larron,
Car se vivre *l'en* le lessoit,
Toute nostre gent destruiroit
Et la nostre loy abatroit.

(PP, 17, 425-9)

A insistente repetición de fonemas líquidos (*li, le, lessoit, l'on*) dá lugar a unha secuencia cacofónica, a menos que o autor buscasc conscientemente algún efecto estilístico, dado que, nos versos anteriores, non faltan tampouco as palabras co mesmo tipo de fonemas (*plus, mal, nul, larron, la, loy*). Con todo, confróntense exemplos como o 4), 14) ou 17), con confluencia inmediata de líquidas, aínda que sexa en menor medida que neste caso. De todos modos, son máis numerosas as ocasións en que a confluencia se evita que aquelas en que se orixina (se se produce nun 7,9% respecto do total, *on* aparece neste entorno aproximadamente un

30% do seu total, mentres que *l'on* non chega ó 20%). Polo demais, no caso da poesía, hai que ter en conta os factores do ritmo, do cómputo silábico e das licencias poéticas: así, cando o pronome segue inmediatamente a *que*, prodúcese normalmente unha sinalefa que acorta o verso nunha sílaba; se, en tales circunstancias, o que se quere é aumentar esa sílaba sen xerar un hiato, pasará a utilizarse a forma *l'on*. De feito, este factor podería ser invocado no exemplo que nos serve de ilustración: en medio dunha composición en octosílabos, o engadido do definido no v. 426 provocaría un desequilibrio métrico; o mesmo sucede noutros casos en que tal engadido podería incluso atenuar unha cacofonía (secuencias do tipo *que en en*, ex. PP, 36, 911-2). Con todo, movémonos no terreo da estilística e das hipóteses, e nada pode afirmarse de forma tallante; hai ocasións en que o emprego dunha ou doutra variante é independente do factor métrico, xa que xustamente ese emprego parece provocar unha desproporción (cf. 11)).

CORPUS

Século XIV:

- FF: *Fouke Fitz Warin*, roman du XIVe. siècle, éd. L. Brandin, Paris, Libr. Ancienne Honoré Champion, C.F.M.A. 63, 1930. Texto recollido: p. 15 (l. 29) - p. 49 (l. 15).
- PP: *La Passion du Palatinus*, mystère du XIVe siècle, éd. G. Frank, Paris, Libr. Ancienne Honoré Champion, C.F.M.A. 30, 1922. Recollido: pp. 14-76 (final).
- JB: *Chronique de JEAN LE BEL*, publiée pour la Soc. de l'Histoire de France par J. Viard et E. Déprez, Libr. Renouard, H. Laurens, Successeur; t. I: 1904, t. II: 1905. Recollido: do t. I, prólogo e caps. V-XII; do t. II, caps. LXIV-LXV.
- RN: *Le Jugement dou Roy de Navarre contre le Jugement dou Roy de Behaingne*, en: G. Machaut, *Oeuvres*, publiées par E. Hoepffner, Paris, Didot, SAFT, 4 vols., 1908 ss., t. I, pp. 137-282. Recollido: vv. 802-2433.
- C: *Chroniques*, de J. Froissart, 3e. livre publié pour la Soc. de l'Histoire de France par A. Mirot, t. XIVe. 1386 (1325)-1388, Paris, Libr. C. Klincksieck, 1966. Recollido: §§ 194-202.
- AD: *L'Art de Dictier*, en: *Oeuvres complètes* d'Eustache Deschamps, publiées d'après le ms. de la Bibliothèque Nationale par le Marquis de Queux de Saint-Hilaire et G. Raynaud, Paris, F. Didot et Cie., 11 vols. 1878-1903; t. VII, 1891, pp. 266-292. Recollida a peza enteira.
- EG: *L'Estoire de Griseldis en rimes et par personnages* (1395), publ. par M. Roques, Genève/Droz, Paris/Minard, 1957. Recollido: vv. 718-2362.

Século XV:

- CP: Christine de Pisan, *Le livre du corps de policie*, éd. critique par R. H. Lucas, Genève/Droz, Paris/Minard, T.L.F. 145, 1967. Recollido: I, XVIII-XXXI.
- BD: Alain Chartier, *La Belle Dame sans mercy et les poésies lyriques*, éd. publiée par A. Piaget; lexique établi par R.-L. Wagner, Lille/Giard, Genève/Droz, 1949, 2è. éd. Recollido: *Belle dame*, "Excusacion envers les dames faite par Alain", "Rondeau" V, "Chanson" VI, "Rondel" VII.
- RA: *La Retenue d'Amours*, en: Charles d'Orléans, *Poésies*, éditées par P. Champion, Paris, Libr. Anc. H. Champion, 1956, 2 vols.; t. I, pp. 1-16. Recollida íntegra.
- CN: *Les Cent Nouvelles Nouvelles*, éd. Fr. P. Sweetser, Genève/Droz, Paris/Minard, T.L.F. 127, 1966. Recollido: VII-XIV.
- MP: *Maistre Pierre Pathelin*, farce du XVè. siècle, 2è. éd. revue par R. T. Holbrook, Paris, Libr. H. Champion, C.F.M.A. 35, 1962. Recollido: III-VII.
- T: *Testament*, en: *Le Testament Villon*, 2 vols., I. Texte, II. Commentaire, Genève, Droz, T.L.F. 207-8, 1974, ed. de J. Rychner e A. Henry. Tamén manexámo-la ed. de A. Longnon, *Oeuvres de F. Villon*, 4è. éd. revue par L. Foulet, Paris, Champion, C.F.M.A. 2, 1930, pp. 12-77. Recollido: vv. 777-1542.
- M: Philippe de Commines, *Mémoires*, édités par J. Calmette, Paris, Les Belles Lettres, "Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Age" 3, 3 vols.; t. I (1464-74), 1964; t. II (1474-83), 1965; t. III (1484-98), 1965. Recollido: t. I, libro I, caps. III-IV; t. III, libro VIII, caps. I-VII (1ª parte).
- FA: *Le Franc Archier de Baignollet*, suivi de deux autres monologues dramatiques: *Le Franc Archier de Serré*, *Le Pionnier de Seurdre*, éd. crit. par L. Polak, Genève/Droz, Paris/Minard, T.L.F. 129, 1966. Recollido íntegro.
- PJ: *La Farce du Pauvre Jouhan*, pièce comique du XVè. siècle, publiée par E. Droz et M. Roques, Genève/Droz, Paris/Minard, T.L.F. 84, 1959. Recollida íntegra.
- BA: *Bergerie de l'agneau de France à cinq personnages* (1485), publiée par H. Lewicka, Genève/Droz, Paris/Minard, T.L.F. 96, 1961. Recollida íntegra.
- R: *Complaincte faite par maistre Jehan Robertet, secretaire du roy et de monseigneur de Bourbon, bailly d'Usson, de la mort de maistre George Chastellain, tresclair orateur en langue vulgaire gallique e Les Six Triumpes de Pétrarque*, en: Jean Robertet, *Oeuvres*, éd. crit. par M. Zsuppán, Genève, Droz, T.L.F. 159, 1970, pp. 159-178 e 189-194 respectivamente. Recollidas íntegras.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- Bourciez, J. et E., *Phonétique française. Étude historique*, Paris, Klincksieck, 1971.
- Chevalier, J.-C., Blanche-Benveniste, C., Arrivé, M. et Peytard, J., *Grammaire Larousse du français contemporain*, Paris, Larousse, 1964.

- Dubois, J., *Grammaire structurale du français: nom et pronom*, Paris, Larousse, 1965.
- Dubois, J. et Dubois-Charlier, F., *Éléments de linguistique française: syntaxe*, Paris, Larousse, 1970.
- Flores Varela, C., "Jove Llanos et le statut de *on* dans la grammaire", *Verba*, 6, 1979, 161-8.
- Goosse, A., "Les emplois modernes de *l'on*", *Zeitschrift für romanische Philologie*, 75, 1959, 269-305.
- Grevisse, M., *Le bon usage*, Paris-Gembloux, Hatier-Duculot, 1980, 11è. éd.
- Le Bidois, G. et R., *Syntaxe du français moderne*, t. I, Paris, Picard, 1967.
- Martinon, Ph., *Comment on parle en français. La langue parlée correcte comparée avec la langue littéraire et la langue familière*, Paris, Larousse, 1927.
- Pinchon, J., "Les emplois de *on*", *Le Français dans le Monde*, 94, 1973, 42-44.
- Togebj, K., *Grammaire française*, v. I: *Le Nom*, Copenhague, Akademisk Forlag, 1982.